

Una economia de frontera amb l'Europa avançada: el desenvolupament econòmic de Catalunya als segles XVIII-XX*

per Jordi Maluquer de Motes

RESUM:

L'article valora si la condició de territori de frontera ha pogut afectar el desenvolupament econòmic de Catalunya des del segle XVIII fins a l'actualitat. S'hi analitzen els diferents mecanismes d'intercanvi relacionats amb l'espai fronterer i els contactes que Catalunya manté al llarg d'aquest període amb els països al nord, especialment amb França. L'article repassa aspectes com el comerç de suro i vi —comerç legal— o dels teixits —comerç il·legal—, la inversió estrangera directa i la transferència internacional de tecnologia, per acabar amb els efectes del turisme i de la recent integració econòmica a la Unió Europea.

PARAULES CLAU:

Catalunya, frontera i desenvolupament econòmic, comerç, contraban, inversions estrangeres, turisme, transferència tecnològica.

ABSTRACT:

This article is an approximation to how the borderline condition has affected the economic development of Catalonia since the XVIII century. It analyzes the different mechanisms of exchange related to the frontier and the different type of relations that Catalonia has had throughout this period with the northern countries, especially with France. The article examines different aspects such as the legal trade of cork and wine or the illegal one of textiles, the foreign investment and the international transfer of technology and considers more recent developments such as the effects of tourism and the process of European economic integration.

KEY WORDS:

Catalonia, frontier and economic development, trade, illegal trade, foreign investment, tourism, technology transfer.

Aquest assaig tracta de valorar la contribució que hagi pogut aportar a les especificitats del procés de desenvolupament econòmic de Catalunya a partir del segle XVIII la condició de territori de frontera entre dos estats. Des del seu mateix naixement com un espai polític i administratiu diferenciats i amb sobirania sobre el territori, Catalunya va ésser una frontera o terra de límits: la «Marca Hispànica» que l'Imperi carolingi assenyalava contra els territoris dominats pels

* Aquest treball va ésser realitzat en el marc del Projecte PB98-0869 de la DGES i presentat al Simposi «Fronteres polítiques i desenvolupament regional (segles XIX i XX)», dins del IV Congresso Brasileiro de História Econômica (Campus de la USP, São Paulo, 2 a 5 de setembre de 2001).

musulmans a la Península Ibèrica. La posició fronterera amb França no l'ha perduda mai més. Però des de mitjan segle XVII, després de la derrota militar espanyola a mans de França, la Pau dels Pirineus (1659) desplaçava la frontera cap al sud i consagrava la divisió del territori en dues parts. La menor, que contenia Perpinyà, segona ciutat catalana més important, passava a sobirania francesa. La més gran, amb capitalitat efectiva a Barcelona, quedava del costat espanyol. Tanmateix, els contactes entre les dues Catalunyes i les relacions de tot tipus, àdhuc familiars, foren des d'aleshores prou freqüents i intenses. L'existència d'una llengua comuna i distinta a les dominants a la resta de França i a la major part d'Espanya va facilitar aquests intercanvis.

En les seccions que segueixen dedicaré un breu espai a presentar cadascun dels principals mecanismes relacionals que poden associar-se a l'existència de la línia de frontera i als contactes que es varen mantenir regularment amb les economies dels països al nord de la mateixa i sobretot amb França. Naturalment, l'objectiu no és presentar una síntesi històrica de l'entitat i de l'evolució de cadascun d'aquells mecanismes essencials, sinó, únicament, una valoració inicial i molt general. El primer apartat del treball és dedicat a les oportunitats del comerç, amb recurs a dos exemples específics. El segon s'ocupa del comerç transfronterer il·legal o de contraban. El tercer observa els canals utilitzats per a la transferència de tecnologia. El quart es refereix a la inversió estrangera directa. El cinquè es reserva al turisme internacional. El sisè tracta de ponderar la nova situació que li ha significat a Catalunya la incorporació d'Espanya a la Unió Europea a partir de 1986. Una secció final assaja una breu valoració de conjunt.

Les oportunitats del comerç

Com indicava Ferdinand de Lesseps, cònsol francès a Barcelona durant els anys centrals del segle XIX, França era aleshores, pel veïnatge, el país amb el qual les relacions comercials mantingudes des de Catalunya eren més grans i més diverses. Això no és pas gaire diferent d'allò que succeeix cent-cinquanta anys després ni tampoc, molt probablement, del que es produïa cent-cinquanta anys abans del despatx consular esmentat. Ultra la seva importància en termes quantitativs, el comerç amb França ha estat, així mateix, una font abundant d'oportunitats extraordinàries per al creixement econòmic modern de Catalunya davant d'altres territoris pertanyents a l'Estat espanyol o davant d'altres països. N'hi ha prou a presentar dos casos, interrelacionats, el suro i el vi, que foren tal vegada, a la seva època, els més remarcables.

Una de les produccions comercials de major importància que va desenvolupar-se a Catalunya sota l'efecte de la demanda francesa, i específicament a la vora de la línia de la frontera, des de dates molt primerenques, va ésser la d'objectes de suro, principalment taps d'ampolla. Es tracta d'una primera matèria que s'obtenia de l'explotació de l'escorça de les sureres. L'extensió d'aquest

conreu forestal procedia essencialment de la demanda generada per la viticultura francesa. Des que el monjo Dom Perignon havia descobert, a l'entorn de l'any 1680, la manera d'elaborar el *champagne*, havia estat creada la necessitat d'emprar envasos adequats i tancats de forma hermètica, la qual cosa va fer créixer una forta demanda d'ampolles de vidre i taps de suro. Aquestes noves sol·licituds del mercat, associades a l'increment del consum de begudes alcohòliques a l'Europa occidental, a mesura que s'incrementava la renda, varen fer la fortuna de les zones productores d'aquells articles.

Des del segon terç del segle XVIII començaren a ésser explotats els boscos de sureres de la serra de l'Albera, justament a la pròpia frontera i, precisament, a conseqüència de la demanda francesa de taps per a la vinicultura. El petit districte surer inicial, estructurat a la Provença, al voltant de Marsella i Saint-Tropez, no tenia cap possibilitat de competir amb les produccions de les comarques nord-orientals catalanes per les condicions del sòl i del clima. El desenvolupament d'aquesta producció forestal va anar acompanyada de la creació i ràpida expansió de la manufactura tapera. El primer productor català de taps conegut data del 1739. A partir d'aleshores, i pràcticament fins a mitjan segle XIX, la producció tapera catalana va gaudir d'un quasi-monopoli del comerç mundial d'aquest producte.¹

La relativament limitada disponibilitat local de primera matèria no feia possible una continuïtat indefinida del creixement de la producció, per la qual cosa, a partir del 1830, les empreses catalanes varen començar a intervenir a d'altres zones productores de sureres per tal d'augmentar les quantitats de suro processat, però al mateix temps varen mantenir el control absolut de la indústria transformadora. La producció de suro va créixer al sud-oest espanyol i a Portugal, com també a l'Algèria francesa. Això no obstant, el suro obtingut a Andalusia, a Extremadura i a Portugal era adquirit pels industrials tapers de les terres de Girona per a la seva elaboració a les fàbriques catalanes i per a l'exportació.² Els preus reals del producte augmentaren de forma continuada al llarg de la segona meitat del segle XIX i fins al començament del XX perquè la demanda augmentava més ràpidament que l'oferta. La producció industrial i l'ocupació, lògicament, també s'expandiren: el 1885 hi havia al nord-est de Catalunya 780 fàbriques, de distinta dimensió, que ocupaven uns 8.500 treballadors. El 1900 el total de treballadors havia ascendit fins als 15.000 i moltes plantes s'havien mecanitzat, amb la introducció de màquines perforadores i esmeriladores.

A l'inici del segle XX, la indústria exportava arreu del món però el principal mercat era França, que absorbia aproximadament la meitat de la producció. Segons que escrivia un analista francès l'any 1907, Catalunya encara posseïa gairebé el monopoli mundial en la venda de productes del suro. *Muchos*

1. P. SALA, «Tecnologia, empresa i mercat en les indústries del suro», J. MALUQUER DE MOTES (dir.), *Tècnics i tecnologia en el desenvolupament de la Catalunya Contemporània*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2000, 280-287.

2. S. ZAPATA, «Corcho extremeño y andaluz, tapones gerundenses», *Revista de Historia Industrial* 10, 1996, 37-67.

*fabricantes catalanes —afegia— tienen representantes y casas de venta en Reims, Bruselas, Berlín, México, Nueva York, etc. Algunos llegan incluso a poner talleres propios en ésas o en otras ciudades para el acabado, y emplean en ellos obreros catalanes.*³

Encara que es tractava d'un producte relativament humil, el control de la producció i del comerç mundial va proporcionar a l'economia catalana un flux permanent i creixent de divises durant més de dos-cents cinquanta anys. Constituïa, per aquest motiu, un mecanisme de finançament exterior del creixement d'importància estratègica en una economia que depenia decisivament de les compres a l'estranger de primeres matèries, energia i béns d'equipament i patia d'una limitada capacitat d'importar. La causa bàsica de l'especialització surera de les zones de frontera radicava en l'extensió del districte provençal als boscos dels Pirineus Orientals francesos i al desbordament d'aquest segon districte francès, cap a l'altre costat de la línia de frontera, a la banda de l'Estat espanyol. L'anticipació temporal i la consolidació posterior del districte taper català va donar als seus empresaris un clar avantatge davant les noves zones productores al sud d'Espanya i de Portugal i a Algèria, que ja no aconseguiren desenvolupar la fase pròpiament industrial del procés productiu.

El segon exemple fa referència al vi. La viticultura havia estat l'element dinàmic per excel·lència en el llarg termini des de l'arrencada de la modernització econòmica de Catalunya a finals del segle XVII. Però va ésser segurament entre 1868 i 1891, un període excepcional a la viticultura mundial, quan va acomplir la funció de sector pautaador i de locomotora del creixement econòmic català d'una forma més cabal. L'origen de tot plegat es trobava, de nou, a l'altre costat de la frontera francesa. En efecte, a partir del 1868 les plantacions vitícoles de França, el major productor i exportador mundial de vins en aquells anys, varen resultar greument afectades per la plaga de la *phylloxera vastatrix*. Les destruccions produïdes per aquest insecte causaren una contracció sobtada de l'oferta de vins al mercat internacional, a la vegada que els preus s'incrementaren molt ràpidament. Els productors i comerciants francesos, per a conservar els mercats exteriors, optaren per adquirir grans quantitats de vins estrangers, amb la finalitat d'efectuar el *coupage* o barreja amb els seus vins i donar resposta a la demanda que tradicionalment abastien.

Davant l'oportunitat excepcional creada per les grans adquisicions franceses de vi, i a preus molt elevats, l'adaptació des de Catalunya va ésser gairebé immediata en el sentit de l'extensió del conreu: en uns quinze anys, fins al 1888, la superfície plantada de vinya va augmentar en més de 100.000 hectàries, alhora que s'abandonaven conreus tradicionals de cereals i les comarques productores desplaçaven la indústria tèxtil de les seves poblacions.⁴ Les exportacions es multiplicaren per tres en pocs anys, entre 1868-1872 i 1878-1882.

3. E. ESCARRA, *El desarrollo industrial de Cataluña (1900-1908)*, Barcelona, Grijalbo, 1970, 81.

4. T. CARNERO I ARBAT, *Expansión vinícola y atraso agrario (1870-1900)*, Madrid, Ministerio de Agricultura, 1980, 228-234.

El mecanisme transmissor de l'augment sobtat de la demanda externa va ésser el creixement dels preus i la conseqüència més important una forta elevació dels beneficis de les explotacions agràries, però també al transport i al comerç internacional. L'etapa de prosperitat extraordinària es va mantenir fins que França recuperava els nivells habituals de producció, reconstituïda la vinya devastada, al voltant de l'any 1890. Aquest període de gran prosperitat al món dels negocis, amb base al comerç dels vins catalans, es coneix a la història econòmica i social com «la febre d'or», a causa de l'enorme acumulació i els intensos fenòmens especulatius que hi tingueren lloc, especialment a la Borsa de valors de Barcelona. Al marge d'episodis especulatius, però, l'acumulació de capital generada pel *boom* exportador del vi va donar un gran impuls a la diversificació estructural de la Segona Revolució Industrial.

L'impacte territorial d'aquesta conjuntura extraordinària va ésser força divers, ja que els efectes foren molt més grans a les zones vitivinícoles amb fàcil sortida marítima i ferroviària; és a dir, allà on els costos del transport cap a França resultaven més baixos. La incidència regional a les distintes regions vitivinícoles de la Península Ibèrica també seria molt diversa, de forma anàloga a l'impacte entre les distintes comarques catalanes. Havia de resultar més intensa a les zones més ben comunicades i més properes a la frontera francesa. Per aquest motiu, la prosperitat assolida al món vitivinícola català d'aquesta etapa havia d'ésser relativament superior a la de la majoria de les altres àrees productores espanyoles, llevat de, tal vegada, La Rioja, sobretot si es considera que la possibilitat de finançar l'expansió dels conreus no era pas accessible per a totes elles en idèntica mesura.

La fil·loxera, tanmateix, no respectaria la frontera i ben aviat va començar a infectar les vinyes de les comarques catalanes més properes a França. Les majors destruccions produïdes per aquesta plaga varen coincidir en el temps amb la gran crisi del sector que havia de provocar el final de les condicions extraordinàries amb l'esfondrament de les compres franceses a partir de 1891 i una gran caiguda dels preus. Des d'aleshores, el sector es va submergir en un període de crisi molt extens i la superfície conreada va anar reduint-se fins als límits anteriors a la irrupció de la plaga, allà on era possible assolir nivells acceptables de productivitat. Aquest efecte de destrucció de la vinya, això no obstant, va afectar a la totalitat de les plantacions europees: en la fase recessiva i en la destrucció fil·loxèrica, l'economia catalana no es va distingir de les altres regions de l'Estat espanyol o de qualsevol altre país productor del continent europeu. Però sí que s'havia diferenciat, en canvi, i d'una manera molt favorable, quan les rendes de posició creades per la proximitat a França provocaren un intens impacte estimulant. És segurament cert, tanmateix, que les importants rendes de situació són solament una part de l'explicació. Tal vegada l'oportunitat s'hauria desaprofitat sense disposar per endavant de la capacitat —agrícola, financera, comercial— de donar resposta immediata als requeriments de la nova situació creada per la fil·loxera.

Els dos casos considerats, el suro i el vi en una conjuntura extraordinària, suggereixen que la proximitat de la frontera va contribuir a desfermar les

respostes adequades per a l'aprofitament de les noves oportunitats sorgides a l'altre costat, amb anticipació i amb més intensitat que a d'altres territoris espanyols i a tercers països. L'anticipació en la resposta va ésser essencial, probablement a causa d'altres factors, per a maximitzar la utilització de les oportunitats que es presentaven inesperadament. Les opcions que quedaven als espais territorials «seguidors» foren aquelles que deixaven un menor profit. Però, fins i tot en igualtat de condicions, els guanys hagueren estat substancialment més grans a Catalunya a causa de les importants diferències en els costos de transacció, especialment d'aquells que es trobaven associats a l'adquisició d'informació i al transport de les mercaderies, per raó de la major proximitat física, lingüística i cultural amb el sud de França.

El comerç de contraban

Un segon flux de mercaderies entre països distints, juntament amb el comerç regular, és integrat per aquelles operacions que es realitzen al marge de les reglamentacions de fronteres; és a dir, el comerç de contraban. És francament difícil establir les magnituds d'aquest tipus de tràfic a qualsevol època, a causa de l'ocultament inherent a aquesta mena de pràctiques. Des de la tercera dècada del segle XIX, els governs espanyols havien optat per un model de creixement cap endins amb la finalitat d'impulsar la formació del mercat nacional espanyol. Per tal d'aconseguir aquest objectiu l'any 1821 foren promulgats uns aranzels de duanes extremadament proteccionistes i, en molts productes considerats estratègics, varen decidir directament la prohibició d'importar, com al cas del blat i dels teixits de cotó.

Les dimensions del comerç il·legal durant l'època de la prohibició foren de tal magnitud que cridaren l'atenció dels coetanis repetidament, sobretot perquè un ampli sector polític va desplegar una estratègia antiproteccionista i es va afanyar a denunciar la política comercial del liberalisme espanyol com a contrària als interessos dels consumidors. El procediment més generalment emprat a l'època per a estimar el volum del comerç de contraban va ésser la comparació entre les mercaderies oficialment exportades des de França cap a Espanya i les oficialment entrades a Espanya, segons els registres estadístics de duanes dels dos països. Per aquest mètode, es calculava que l'any 1833 els teixits de cotó que entraren il·legalment, a través de Catalunya en la immensa majoria, suposaven la quarta part del valor de les vendes franceses de tota classe de productes a Espanya. Set anys després, les vendes il·legals de teixits de cotó francesos s'haurien més que duplicat. En aquesta darrera oportunitat, l'any 1840, Espanya va rebre més de la tercera part de totes les exportacions de teixits de cotó de França a la resta del món, malgrat la prohibició.⁵

5. M. DE MARLIANI, *De la influencia del sistema prohibitivo en la agricultura, industria, comercio y rentas públicas*, Madrid, Libr. de J. Cuesta, 1842.

Un diputat a les Corts espanyoles, el general Infante, va demostrar que el comerç de contraban de França amb Espanya va ésser més gran que el comerç legal en gairebé un 50% l'any 1842 i en més d'un 100% el 1843. L'any 1846, les exportacions de teixits de cotó des de França a Espanya varen assolir 27 milions de francs, una quantitat enorme per a l'època, malgrat que la importació d'aquesta mena d'articles seguia prohibida i, per tant, només podien entrar pel camí del contraban.⁶

El cònsol francès Lesseps va comprovar, pel seu compte, que *«la plus grande partie du commerce d'exportation en Espagne est du domaine de la contrebande»*. El fenomen li semblava d'unes dimensions tan grans que va decidir dedicar grans esforços a documentar-lo i va incloure uns paràgrafs molt treballats sobre aquest fet en un important informe econòmic que va enviar al seu ministre d'Affers Exteriors l'any 1847. El seu diagnòstic va ésser ben contundent: *«Toute la ligne des Pyrénées, depuis Perpignan jusqu'à Bayonne, fournit une véritable armée de colporteurs contrebandiers français et espagnols. C'est pour ces gens là que l'on peut dire: il n'y a plus de Pyrénées.»*⁷ El text conté una informació detallada sobre els mètodes d'acció dels contrabandistes, que Lesseps va estudiar acuradament.

Un altre gran economista, Laureà Figuerola, ministre espanyol d'Hisenda l'any 1868 i creador de la pesseta, va fer notar que els valors assignats a les mercaderies entrades de contraban a l'estadística francesa, malgrat l'enorme magnitud, resultaven molt inferiors als valors reals un cop que els articles arribaven al comerciant detallista espanyol, ja que a la frontera francesa no es podien prendre en compte els costos de transacció. El mateix Lesseps va enregistrar a l'esmentat informe les primes d'assegurament que es pagaven per les càrregues il·legals: entre el 35 i el 80% segons el producte. Inclosos els beneficis i les despeses del comerciant majorista i organitzador de l'operació, que estimava en un 25%, el sobrecost del gènere a l'entrada a Espanya se situaria entre un 60% i un 105% del preu de sortida declarat per l'exportador francès.

Els contrabandistes introduïen també a Espanya quantitats notables de cotó filat, que només podia ésser adquirit pels fabricants de teixits. Això augmentava, encara més, la importància de les entrades del comerç il·legal. Un cop tancat el cicle prohibicionista, el contraban podria haver minvat. Però l'Estat espanyol va mantenir, des de l'any 1820 fins al 1885 gairebé sense excepció, un autèntic mur proteccionista a través dels distints aranzels i també d'una àmplia bateria de barreres no aranzelàries. No hi ha, per a altres períodes, estimacions del contraban semblants a les que havien estat elaborades a les dècades de 1830-

6. L. FIGUEROLA, *Estadística de Barcelona en 1849*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1968, 275-285.

7. Vegeu, a l'apèndix, els paràgrafs de l'informe de Lesseps relatiu a aquest document. Malgrat que el text va ésser editat en una obra de Joan Camps i Giró (*La Guerra dels matiners i el catalanisme polític 1846-1849*, Barcelona, Ariel, 1978), la transcripció conté moltes errades per la qual cosa en presentem aquesta nova versió. La prematura i infortunada mort del citat autor, abans de la publicació de la seva tesi doctoral, li impediren la correcció d'una transcripció molt deficient.

1850. Es pot acceptar que mai no va tornar a ésser tan important com aleshores. Però sí que hi ha evidències importants que aquesta mena de pràctiques varen mantenir-se amb una gran intensitat i que en alguns períodes, com el 1939-1973, tornaren a intensificar-se. La seva influència indirecta sobre la realitat econòmica catalana probablement va persistir durant les distintes èpoques de proteccionisme aranzelari.

L'entrada il·legal de teixits de forma massiva, saltant-se les prohibicions o els aranzels, havia de forçar els industrials de la regió a realitzar de pressa els canvis tecnològics necessaris, tant en la maquinària utilitzada com en l'organització de la producció, amb la finalitat de competir amb els gèneres de contraban i recuperar les quotes de la demanda interna regional i dels mercats de la resta d'Espanya que s'haguessin perdut. Els comerciants de la frontera no solament importaven béns de consum sinó també tecnologia, com Benet Lacot i, després de la seva mort, la vídua Miquela Feliu, de Camprodon, que venien maquinària, peces i components francesos de contraban als fabricants tèxtils del districte llaner del Vallès a la segona i tercera dècada del segle XIX.⁸

La possibilitat d'adquirir màquines, peces o semimanufactures de contraban, com els filats de cotó, els proporcionava, a més, avantatges competitius davant dels industrials de les altres zones del territori espanyol, en disposar d'*inputs* del procés productiu, equipaments i informació amb costos menors. Es pot concloure, per tant, que el comerç transfronterer il·legal va crear una pressió competitiva important allà on l'amenaça que suposava el veïnatge de França era més gran i, alhora, va proporcionar avantatges competitius reals (informació, assessora-ment i proveïment de primeres matèries, maquinària, peces, complements, etc.) davant dels altres territoris de l'Estat espanyol, més distants. Sembla clar, de tota manera, que la importació de maquinària per via del contraban, utilitzant França com a espai d'informació i de contractació, àdhuc amb empreses de tercers països com Gran Bretanya i Bèlgica, va emprar sobretot el transport marítim.⁹

La inversió estrangera directa

La condició fronterera del territori català podria haver afavorit la realització d'inversions estrangeres directes en benefici d'un més primerenc inici de la modernització econòmica o d'un desenvolupament més intens que en d'altres territoris d'Espanya. S'entén per inversió estrangera directa aquella aportació

8. J. M. BENAUL I BERENGUER, «La transferència de tecnologia en la industrialització llanera», MALUQUER DE MOTES, *Tècnics i tecnologia...*, 192-203, especialment 198.

9. Un cas perfectament documentat a R. SOLER, «Dios quiera que salgamos de una vez de tan desgraciado negocio.» L'adquisició de maquinària de la fàbrica de la Rambla: un episodi de la difusió de tecnologia tèxtil (1833-1840)», A. CARRERAS, P. PASCUAL, D. REHER I C. SUDRIA (eds.), *La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, II, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1999, 1101-1124.

de capital d'origen exterior adreçada a la creació de societats o a la presa de control d'empreses ja existents, a diferència de la inversió en cartera que únicament implica participació minoritària a companyies prèviament existents. En aquest sentit, la inversió estrangera directa suposa voluntat de permanència i constitueix una addició neta de recursos a l'economia que incrementa la inversió total, incorpora noves tecnologies i nous mètodes d'organització i col·labora al creixement econòmic de manera remarcable.

Hi ha dades disperses però molt abundants sobre la presència d'empresadors estrangers, sobretot francesos, instal·lats a Catalunya des de l'arrancada de la moderna industrialització. La correspondència dels cònsols francesos a Barcelona conté molta informació relativa a l'establiment de conciutadans seus a la Catalunya industrial. L'any 1802 els despatxos del cònsol informaren al Ministeri francès d'Afers Exteriors del fet que diversos compatriotes havien instal·lat sengles plantes de tintoreria de cotó vermell, procediment que hi era abans desconegut. Una d'elles havia estat creada per Louis Audoyer, de Montpeller, i l'altra pels també francesos Castan i Ruelen. El cònsol va exercir tot tipus de pressions per a forçar l'abandonament dels nous empresaris perquè pensava que perjudicarien a l'exportació francesa de fil roig a Catalunya. L'any 1805, el mateix funcionari comunicava als seus superiors de París que, assabentat de la instal·lació a Barcelona del fabricant d'àcids per a la manufactura tèxtil Vergille, el va fer tornar a França per a preservar el mercat als exportadors del seu país.¹⁰ François Cros i Marc Barthélémy, ambdós de Montpeller, varen construir a Barcelona el 1817 la primera cambra de plom per a la fabricació d'àcid sulfúric que hi va haver a Espanya. Pocs anys després, Cros va començar, també per primera vegada a Espanya, la fabricació de sulfat ferrós, àcid clorídric i clorur d'estany. La família Cros va romandre al davant de l'empresa química més important d'Espanya durant més de cent-cinquanta anys.

Són ben documentats nombrosos exemples, i ben significatius, d'empresaris pioners a distintes indústries procedents de França que s'establiren a Barcelona. Entre ells es pot esmentar Louis Perrenod, fabricant de màquines a la dècada de 1830-1840, Jean Achon i un germà seu que instal·laren una gran empresa d'estampats de cotó cap a 1838-1840 o Charles Lebon, que va constituir l'any 1841 la primera fàbrica de gas per a l'enllumenat existent a Espanya, en associació amb la família de banquers locals Gil.¹¹ Emile Renaud Germain fabricava productes de perfumeria des del 1847. Els francesos Soujol, Janoir i companyia produïen tubs i canonades de ferro per a l'aigua i el gas des de l'any 1852, Amador Pfeiffer va constituir una empresa de fundició i de construcció de maquinària agrícola l'any 1863, Eugène Karr va crear una ferreria a Vilarrodona l'any 1863. François Rivière posava en marxa una empresa de fabricació de teixits metàl·lics el 1876. Els Niquet i Harmel Frères, dos grups industrials dedicats

10. J. MALUQUER DE MOTES I BERNET, *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, I, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1994, 39-345.

11. C. SUDRIÀ I TRIAY, «El gas d'hulla, d'innovació decisiva a tecnologia marginal», MALUQUER DE MOTES, *Tècnics i tecnologia...*, 220-227.

a la filatura d'estam a Reims, instal·laren dues fàbriques, a Terrassa i a Sabadell respectivament, quan l'aranzel de 1891 va tancar el pas a les seves tradicionals exportacions de fil per als industrials del tissatge d'ambdues ciutats.¹²

També s'hi establiren molts empresaris procedents d'altres països europeus. Els germans escocesos Thomas i William Alexander Easton crearen la fundició Alexander Germans a Barcelona (1850). El més gran, David, va fundar, juntament amb l'advocat Eusebi Font, una ferreria, també a Barcelona (1853). L'anglès William Richards fabricava comptadors de gas des del 1855. L'alemany Gustau Gnauck va instal·lar una fàbrica de màquines de gènere de punt a Mataró el 1890. El britànic George St. Noble va establir el 1883 la Societat Anglo-Espanyola d'Electricitat. El belga Alexandre Wohlguemuth va crear l'any 1886 una empresa de construcció naval i de fundició. El suís Markus Birkigt posava en marxa la cèlebre Hispano Suïssa de fabricació d'automòbils el 1904.

Juntament amb aquests casos, se'n podrien esmentar molts més. Molt a finals del segle XIX i als primers decennis del XX, s'implantaren algunes grans empreses multinacionals als nous sectors industrials com l'electricitat, la química o la fabricació d'automòbils (AEG, Barcelona Traction Light & Power Co., Pirelli, Ford, etc.). A la segona meitat del XX, l'arribada de les grans empreses europees, americanes i asiàtiques ha estat autènticament massiva.

De tota manera, la industrialització catalana no pot ésser explicada per la presència de la inversió estrangera sinó més aviat al contrari. Catalunya va ésser, probablement, la regió de l'Estat espanyol la modernització econòmica de la qual va dependre menys del capital estranger al segle XIX. Les principals inversions estrangeres a l'Espanya d'aleshores es concentraven a la banca, els ferrocarrils i la mineria. A cap ni una d'aquestes tres activitats econòmiques no hi va haver empreses estrangeres importants al territori català. Malgrat que gairebé tota la xarxa ferroviària espanyola va ésser finançada, construïda i explotada per empreses de capital estranger, Catalunya constitueix la gran excepció ja que totes les companyies dels tres sectors foren de capital domèstic. La banca d'inversió estrangera no va pas competir amb la catalana en tot el segle.

La immensa majoria dels empresaris estrangers establerts a la Catalunya del XIX eren enginyers, especialistes o treballadors qualificats que s'instal·laven amb molt pocs recursos però amb el domini d'una determinada tècnica o procediment nou. Eren tecnòlegs i innovadors, no inversors. En nombroses ocasions treballaren com a assalariats en les indústries ja existents abans d'establir-se pel seu compte. L'existència de molt àmplies oportunitats, per causa del desenvolupament econòmic, i específicament industrial, els va empènyer a encetar noves aventures empresarials. En la major part, sinó en la totalitat, es naturalitzaren i s'adaptaren, amb les seves famílies, d'una manera definitiva. Com apuntava l'any 1907 un observador francès, *la industria catalana es hoy*

12. F. CABANA, *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la Revolució Industrial a Catalunya*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1992-1994.

*una industria casi enteramente nacional: los extranjeros sólo desempeñan en la región un papel restringido, y, si bien antaño éste fue más considerable, dado que a menudo fueron verdaderos minadores, ahora tiende a disminuir cada vez más.*¹³ Els empresaris estrangers aportaren capital humà —en el doble sentit de coneixements tècnics i iniciativa empresarial— més que no pas capital d'inversió en sentit estricte. Eren pròpiament immigrants qualificats i no pas inversors.

La transferència internacional de tecnologia

La transferència internacional de tecnologia ha estat el mecanisme preeminent de difusió del procés d'industrialització des del seu principal focus inicial, a la Gran Bretanya, i també des d'altres punts de l'Europa industrial, no menys importants quant a innovació tecnològica en algunes activitats manufactureres específiques. Abans de l'establiment *de facto* d'un mercat internacional de la tecnologia, estructurat a través de la compravenda de patents d'invenció i de llicències, ja molt entrat el segle xx, tots els països amagaven estrictament els secrets de fabricació dels seus artesans i de les seves empreses per tal de conservar el monopoli dels procediments més avançats i gaudir dels avantatges de l'anticipació tecnològica. L'exportació de maquinària britànica, per exemple, va romandre prohibida durant molts decennis, ben bé fins a mitjan segle xix. L'existència d'un prou remarcable nivell d'allò que ara es coneix com a «vigilància competitiva» a Catalunya sobre les altres regions manufactureres competidores queda ben expressat a les notícies que la premsa generalista —com, ara *El Imperial* i *Diario de Barcelona*— va dedicar per a informar els seus lectors, de manera immediata, del decret del Govern britànic que autoritzava l'exportació a la resta del món de tota mena de màquines de filar el mes de setembre de l'any 1842.

Davant dels obstacles de tot tipus que havien estat imposats als països més avançats per a la difusió de les noves tècniques, únicament restava el recurs d'aconseguir la informació directament. Una vegada més, Catalunya va destacar en aquest terreny de la «intel·ligència industrial» i, a més, de forma estrictament privada i no pas, com en d'altres casos, sota la iniciativa dels poders públics. L'extraordinària història de la família francesa dels Cavaillé, dedicada durant generacions a la construcció d'orgues, proporciona exemples molt remarcables.¹⁴ El fundador Joan Pere Cavaillé va inventar una màquina de filar llana i seda mentre estava ocupat en la construcció de l'orgue del convent dominicà de Puigcerdà l'any 1790. La Junta de Comerç de Barcelona, sempre atenta a qualsevol innovació susceptible d'utilització industrial, va adquirir el model per tal

13. ESCARRA, *El desarrollo industrial...*, 139.

14. M. R. FONTANALS I JAUMA, «La contribució de la família Cavaillé al progrés tecnològic», MALUQUER DE MOTES, *Tècnics i tecnologia...*, 176-179.

d'afavorir-ne la difusió entre les empreses tèxtils catalanes. El fill, Domènec Cavaillé i Coll, també havia construït màquines de filar a Catalunya quan treballava als orgues de les esglésies de Santa Maria del Mar i de la Mercè, de Barcelona, o al de la catedral de Vic. L'any 1814 va acceptar un encàrrec de la Junta de Comerç de Barcelona per a realitzar una operació d'espionatge industrial a Lodève i Bédarieux. En els viatges corresponents va compilar una molt àmplia informació sobre les innovacions organitzatives a les fàbriques tèxtils i sobre els assortits de màquines de filats i teixits de llana. L'any 1817 va actuar com a intermediari per a atraure a Catalunya François Cros i Marc Barthélémy, dos petits empresaris químics de Montpeller, l'un dels quals és el fundador de la quasi bicentenària casa Cros. L'any 1822 Domènec Cavaillé va realitzar una segona operació d'espionatge industrial a càrrec de la Junta, aquest cop a Lió, per tal d'introduir a Catalunya els telers *jacquard*. El nét, Aristide Cavaillé, tal vegada el millor constructor d'orgues de la història, va inventar una serra circular l'any 1830, quan s'ocupava, amb son pare, de la construcció de l'orgue de la catedral de Lleida. La casa Cavaillé ha estat, segurament, l'empresa d'orgueners més important del món durant prop de dos-cents anys: varen intervenir professionalment en moltes de les esglésies més famoses d'Europa, així com d'Amèrica i d'Àsia. No es coneix cap altra activitat com a inventors i tecnòlegs, espies industrials i assessors empresarials a gran escala que la desenvolupada durant molt temps a Catalunya.¹⁵

Un altre episodi molt rellevant de l'existència d'una autèntica «vigilància competitiva» és una segona operació d'espionatge industrial contractada i finançada de nou per la Junta de Comerç, l'any 1814, mitjançant el professor de disseny tèxtil de les escoles tècniques de Barcelona Carles Ardit.¹⁶ Ardit va romandre més de dos anys i mig a França i Suïssa per a aprendre els procediments i copiar els models de la maquinària emprada a la indústria tèxtil cotonera de l'Ile-de-France, Alsàcia, Ginebra, Neuchâtel, Basilea i Vaud. Malgrat el control a què va ésser sotmès per la policia francesa, Ardit va aconseguir una enorme quantitat d'informació. En retornar a Barcelona va compondre dos gruixuts volums d'un *Tratado teórico y práctico de la fabricación de pintados o indianas*, editat l'any 1819 a càrrec de la Junta de Comerç, que constitueix una compilació exhaustiva i esplèndida de la tecnologia internacional dels estampats de la seva època.¹⁷

15. Tenien, però, lligams familiars amb Catalunya i eren originaris de l'Arieja veïna (FONTANALS, «La contribució...»). Sobre l'espionatge industrial com a mecanisme de transferència internacional de tecnologia (involuntària) durant les primeres fases del procés d'industrialització, D. JEREMY, «Transatlantic Industrial Espionage in the Early Nineteenth Century», *Textile History* 26, 1, 1995, 95-122; J. R. HARRIS, *Industrial Espionage and Technology Transfer: Britain and France in the Eighteenth Century*, Hampshire, Ashgate Pub. Co., 1998.

16. J. MALUQUER DE MOTES i BERNET, «El desenvolupament regional i la teoria dels *milieux innovateurs*: innovació tecnològica i espionatge industrial a Catalunya als inicis del segle XIX», CARRERAS, *La industrialització...*, 1080-1100.

17. A. NIETO-GALÁN, «Indústria tèxtil e història de la tecnologia: las indianas europeas de la primera mitad del siglo XIX», *Revista de Historia Industrial*, 9, 1996, 11-37.

En moltes altres oportunitats, la transferència de tecnologia es va realitzar, de manera menys arriscada, per l'absorció de *know-how*, a través dels coneixements d'especialistes estrangers que s'hi instal·laven. Des dels primers moments del procés d'industrialització a Catalunya, la creació d'establiments per part de petits empresaris francesos anava acompanyada per la contractació d'operaris també estrangers. El tintorer Audoyer ocupava operaris del seu Montpeller nadiu i, a més, va contractar un grup d'experts italians. En molts altres casos, els operaris estrangers hi acudien pel seu propi compte davant de les possibilitats d'utilitzar amb avantatge i profit els seus coneixements en una regió industrial avançada, com era Catalunya. Per exemple, Joan Franch i dos especialistes tintorers tirolesos cercaren ocupació a Barcelona l'any 1816. En aquest cas, els interessats havien estat aconsellats pels mateixos serveis diplomàtics espanyols al seu país. Una investigació molt acurada ha identificat en distintes fàbriques tèxtils llaneres de Sabadell i Terrassa, entre 1821 i 1830, els tintorers francesos Hipolite Delarne, Charles Muaró, Doctrovée Vallois, François Monset i els bataners Honoré Muñé i Arnaud Izard Marty, així com els agents de fabricants francesos de maquinària J. B. Kaufman i Charles Bicheroux.¹⁸

Els exemples podrien ésser molt nombrosos. Benjamin Lefevre va instal·lar el primer cilindre d'estampar d'Espanya a la fàbrica barcelonina d'indianes de Joan Rull l'any 1817. La primera gran fàbrica de vapor d'Espanya, creada per la societat Bonaplata, Rull i Vilaregut a Barcelona, ocupava un nombre important de tècnics estrangers. La nit del 5 d'agost del 1835, l'establiment va ésser incendiat i destruït per una multitud hostil a les noves tècniques que arruïnaven filadors i teixidors manuals: en el decurs de l'avalot hi varen morir l'especialista en estampats francès Joseph Dejean i dos maquinistes anglesos, tot defensant les instal·lacions. La major fàbrica tèxtil creada posteriorment, l'Espanya Industrial, també a Barcelona, ocupava igualment un gran nombre de treballadors qualificats estrangers, sobretot alsacians, a la secció d'estampats.¹⁹

La contribució estrangera al desenvolupament econòmic català va ésser molt gran i, a més, molt visible des de dates primerenques del procés d'industrialització. Per a un economista tan observador com Figuerola, a mitjan segle XIX Barcelona era la ciutat «*que más [estrangers] alberga de España, aumentando su capital moral e industrial con el prohibamiento de personas ya formadas, útiles todas y que vienen a ganar su pan con el trabajo importando procedimientos perfeccionados y aclimatando industrias*».²⁰ Les xifres confirmen

18. J. M. BENAUL I BERENGUER, «La transferència de tecnologia en la industrialització llanera», MALUQUER DE MOTES, *Tècnics i tecnologia...*, 192-203; J. M. BENAUL I BERENGUER, «La llana», J. NADAL, J. MALUQUER DE MOTES, C. SUDRIÀ I F. CABANA, *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània*, III, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1991, 87-158.

19. M. L. GUTIÉRREZ, *La España Industrial 1847-1853. Un model d'innovació tecnològica*, Barcelona, Associació/Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya, 1997.

20. FIGUEROLA, *Estadística...*, 46-48.

que la colònia de residents francesos, amb 2.186 persones censades l'any 1849, formava el grup més gran, amb més del 60% del total dels estrangers de veïnatge conegut.²¹ De fet, el nombre total d'estrangers que es trobava a la ciutat havia d'ésser molt més gran ja que la majoria romania en situació legal de transeünts, sense procedir a prendre veïnatge.²²

El mateix Figuerola observava, molt encertadament, que els estrangers residents a la capital catalana eren «en su mayoría varones, y hasta podría decirse bajo una forma matemática, que crece el número de ellos con relación a la superficie y población de su país, en razón directa de su mayor aproximación o lejanía de nuestro territorio».²³ Un altre gran coneixedor de la societat catalana, Manuel Duran i Bas, constatava l'any 1886 que «en Cataluña muchas industrias han nacido educándose una nueva generación por medio de industriales, ingenieros, químicos o mecánicos de naciones extranjeras [sic].»²⁴

D'altres vegades foren treballadors els que viatjaren pel seu propi compte a les fàbriques estrangeres i hi treballaren durant uns anys per tal de conèixer les tècniques que s'hi aplicaven o per perfeccionar el seu domini de l'ofici. Mitjançant aquest procediment, tot treballant a França, Josep Sabat va aprendre a fabricar teles de tul abans d'establir-se a Barcelona l'any 1816. Els camins per a la captura de nous coneixements tècnics foren molt nombrosos i, de vegades, prou pintorescos: el terrassenc Antoni Petit va aprendre a construir distints tipus de màquines tèxtils mentre romania presoner a Sedan, durant la guerra d'Independència, i s'instal·là pel seu compte a la tornada. Els exemples de viatges a l'estranger, sobretot a França, dels empresaris catalans a partir de 1840 són moltíssims, tant per a visitar els establiments més avançats, com per a triar i adquirir maquinària, visitar una exposició comercial o conèixer les darreres innovacions tecnològiques. També va ésser molt freqüent fer estudiar els fills a escoles d'enginyers estrangeres i a treballar a fàbriques franceses, belgues, suïsses i britàniques. D'altra banda, en anar-se convertint Barcelona en la capital industrial d'Espanya, nombrosos industrials europeus i americans hi tingueren una representació i afavoriren la informació tecnològica, la im-

21. La immigració francesa a Barcelona i a Catalunya constitueix una autèntica constant històrica durant períodes molt llargs. E. MOREU-REY, *Els immigrants francesos a Barcelona. Segles XVI al XVIII*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1989; J. NADAL i E. GIRALT, *La population catalane de 1553 à 1717. L'immigration française et les autres facteurs de son développement*, París, SEVPEN, 1960. Traducció catalana: *Immigració i redreç demogràfic. Els francesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, Vic, Eumo, 2000.

22. El total de transeünts ascendia l'any 1847 a 11.562 i l'any 1848 a 11.874 (FIGUEROLA, *Estadística...*, 46), bona part dels quals amb dos anys, o més, d'estada permanent a la ciutat. Naturalment, aquestes xifres no inclouen els estrangers residents a la resta de les poblacions catalanes.

23. FIGUEROLA, *Estadística...*, 48.

24. CABANA, *Fàbriques i empresaris...*, II, 97. Per a una valoració de la contribució dels empresaris estrangers a la industrialització italiana, M. DORIA, «Gli imprenditori tra vincoli strutturali e nuove opportunità», F. AMATORI, D. BIGAZZI, R. GIANNETTI i L. SEGRETA, *Storia d'Italia. L'industria*, Torí, Giulio Einaudi, 1999, 617-687.

portació i la instal·lació de maquinària, d'aquesta manera s'anaren transformant en actius agents de la transferència internacional de tecnologia incorporada i de tota mena de béns d'equipament.

La presència de tècnics estrangers i l'aplicació dels sistemes esmentats d'absorció de les noves tecnologies no es limitava a Catalunya, en el cas d'Espanya, ja que s'hi troben altres exemples de tècnics contractats a localitats aïllades de l'interior peninsular especialitzades en la llana, com Béjar o Alcoi, en la indústria del paper, com Villalgordo, Candelario o Villaba, o a qualsevol altre sector industrial. Però no és menys cert que la proximitat geogràfica, cultural i idiomàtica de Catalunya amb França havia de reduir el cost d'adquisició de les informacions corresponents en tots els casos, la qual cosa ja era per si sola un important avantatge competitiu. La identitat lingüística amb la Catalunya francesa i, a més, l'extraordinari parentesc amb l'idioma occità segurament facilitaren els contactes i donaren suport a l'anticipació competitiva respecte de la resta d'Espanya i el molt primerenc èxit del procés d'industrialització.

El turisme estranger

Les relacions de diversa naturalesa mantingudes històricament amb l'altre costat de la frontera, amb França i la resta de l'Europa continental, varen afavorir l'economia catalana, amb evidents avantatges de localització en comparació amb la resta d'Espanya, durant les primeres etapes de la modernització econòmica. Molts decennis després, però, un nou flux de relacions, associat al turisme internacional, acabaria de reforçar aquells avantatges tradicionals. En efecte, Espanya es va convertir en una gran destinació turística des de mitjan segle xx. A partir d'aleshores ha anat alternant amb França i Itàlia les primeres posicions del continent europeu quant a la recepció de visitants estrangers. Atesa la més reduïda dimensió de la població i, encara més, del Producte Interior Brut, la importància relativa d'aquest fenomen resulta molt més gran a Espanya que als altres dos països esmentats.

Catalunya ha estat pionera i, a més, escenari privilegiat d'aquest *boom* turístic, gràcies a les excel·lents condicions del territori per a aquest tipus d'aprofitament econòmic (platges, alta muntanya, patrimoni artístic i cultural...) però també a una molt decidida construcció d'una infraestructura d'acollida del turisme de «sol i platges», que va ésser l'esperó inicial del gran fenomen turístic, a les seves zones de costa. Comptava —i compta encara— amb l'immens avantatge competitiu d'una posició estratègica en termes d'accessibilitat, respecte dels mercats emissors: per als viatgers de l'Europa occidental, es troba a menor distància que la majoria de les altres destinacions turístiques mediterrànies i, a més, és zona de pas per a bona part dels viatgers que es dirigeixen per via terrestre cap a la resta d'Espanya o cap a Portugal. El «paquet» turístic, en condicions iguals de preu d'allotjament i oferta complementària, resulta força més econòmic per raó del menor cost del desplaçament.

Els avantatges de l'accessibilitat no són pas únicament econòmics. Alguns desplaçaments familiars resulten optimitzats, en termes de temps i per tant de lleure vacacional, a través del viatge en vehicle privat. Pel que fa a Catalunya, la distància des de les zones emissores, als altres països europeus, a la receptora permet i, àdhuc, afavoreix el transport en automòbil familiar. Aquest tipus de visitants, amb elevada mobilitat i autonomia de desplaçament, acostuma a realitzar despeses mitjanes per visitant substancialment més elevades i sovint opta per l'allotjament en apartaments més que en establiments d'hostaleria.

La major part de la infraestructura d'allotjament reglat de Catalunya va ésser construïda entre 1960 i 1975 sobre la base d'establiments de baixa qualitat i de caràcter familiar, finançats a partir d'un endeutament molt elevat. L'any 1975 l'oferta hotelera se situava a l'entorn de 170.000 places i l'any 2000 al voltant de 230.000 places. La capacitat hotelera ha crescut molt poc, però la qualitat de l'oferta s'ha transformat molt sensiblement a causa de la pressió competitiva d'altres destinacions turístiques i del sorgiment de noves àrees receptores a gran distància —a Amèrica i Àsia—, gràcies a la davallada dels preus reals del transport aeri. A l'etapa de crisi de 1975-1985, el paquet turístic, per raó del menor cost de transport i de les rendes de situació, es va mantenir a preus més baixos que a les zones competidores, la qual cosa va permetre evitar les dificultats del període amb cert grau d'èxit.

La principal procedència dels turistes que visiten Catalunya és França, en gran part pel turisme de frontera i per les segones residències en territori català propietat de ciutadans francesos, ambdós fluxos associats al factor de proximitat. A molta distància, el segon grup més important procedeix d'Alemanya. La resta suposa menys del 50% del total de visitants i correspon a distints orígens, entre els quals destaquen Gran Bretanya, Holanda, Bèlgica, Itàlia i Suïssa. En un nivell més baix es troben els països escandinaus, els Estats Units del Nord d'Amèrica, Japó i Rússia.

A través de la realització d'enquestes molt àmplies ha estat possible precisar, als darrers anys, la procedència regional dels turistes dels països membres de la Unió Europea que viatgen a Catalunya. Això ha permès conèixer molt millor la naturalesa i les característiques del moviment turístic que aquí es considera. Les conclusions dels estudis més recents són francament reveladores. Les majors àrees emissores de turistes estrangers cap a Catalunya formen un espai molt compacte, distribuït entre distints països, que reuneix el sud-est de França, el sud-oest d'Alemanya, el nord-oest d'Itàlia i l'oest de Suïssa, amb una especial presència de les regions més riques i industrials: Roine-Alps, Baden-Württemberg i Llombardia. Es tracta de les grans regions geogràficament més properes a Catalunya i, a més, veïnes entre elles, per la qual cosa gairebé constitueixen un continu territorial.²⁵

25. E. PARETA TORRES i M. PÉREZ HERRERO, «El turisme estranger a Catalunya», *Nota d'Economia* 61-62, maig-desembre de 1998, 35-54.

Els avantatges de l'accessibilitat no són pas únicament econòmics. Alguns desplaçaments familiars resulten optimitzats, en termes de temps i per tant de lleure vacacional, a través del viatge en vehicle privat. Pel que fa a Catalunya, la distància des de les zones emissores, als altres països europeus, a la receptora permet i, àdhuc, afavoreix el transport en automòbil familiar. Aquest tipus de visitants, amb elevada mobilitat i autonomia de desplaçament, acostuma a realitzar despeses mitjanes per visitant substancialment més elevades i sovint opta per l'allotjament en apartaments més que en establiments d'hostaleria.

La major part de la infraestructura d'allotjament reglat de Catalunya va ésser construïda entre 1960 i 1975 sobre la base d'establiments de baixa qualitat i de caràcter familiar, finançats a partir d'un endeutament molt elevat. L'any 1975 l'oferta hotelera se situava a l'entorn de 170.000 places i l'any 2000 al voltant de 230.000 places. La capacitat hotelera ha crescut molt poc, però la qualitat de l'oferta s'ha transformat molt sensiblement a causa de la pressió competitiva d'altres destinacions turístiques i del sorgiment de noves àrees receptores a gran distància —a Amèrica i Àsia—, gràcies a la davallada dels preus reals del transport aeri. A l'etapa de crisi de 1975-1985, el paquet turístic, per raó del menor cost de transport i de les rendes de situació, es va mantenir a preus més baixos que a les zones competidores, la qual cosa va permetre evitar les dificultats del període amb cert grau d'èxit.

La principal procedència dels turistes que visiten Catalunya és França, en gran part pel turisme de frontera i per les segones residències en territori català propietat de ciutadans francesos, ambdós fluxos associats al factor de proximitat. A molta distància, el segon grup més important procedeix d'Alemanya. La resta suposa menys del 50% del total de visitants i correspon a distints orígens, entre els quals destaquen Gran Bretanya, Holanda, Bèlgica, Itàlia i Suïssa. En un nivell més baix es troben els països escandinaus, els Estats Units del Nord d'Amèrica, Japó i Rússia.

A través de la realització d'enquestes molt àmplies ha estat possible precisar, als darrers anys, la procedència regional dels turistes dels països membres de la Unió Europea que viatgen a Catalunya. Això ha permès conèixer molt millor la naturalesa i les característiques del moviment turístic que aquí es considera. Les conclusions dels estudis més recents són francament reveladores. Les majors àrees emissores de turistes estrangers cap a Catalunya formen un espai molt compacte, distribuït entre distints països, que reuneix el sud-est de França, el sud-oest d'Alemanya, el nord-oest d'Itàlia i l'oest de Suïssa, amb una especial presència de les regions més riques i industrials: Roine-Alps, Baden-Würtemberg i Llombardia. Es tracta de les grans regions geogràficament més properes a Catalunya i, a més, veïnes entre elles, per la qual cosa gairebé constitueixen un continu territorial.²⁵

25. E. PARETA TORRES i M. PÉREZ HERRERO, «El turisme estranger a Catalunya», *Nota d'Economia* 61-62, maig-desembre de 1998, 35-54.

És, doncs, en bona part, un turisme de proximitat. Aquest tipus de turistes realitzen efectivament els desplaçaments per carretera i sobretot en vehicle familiar. Des de bastants anys enrere, els visitants mostren un elevat grau de fidelitat i han vingut sovint, de vegades diversos cops en un mateix any. Aquesta peculiaritat ha derivat en una gran fixació de la demanda turística, a través de l'adquisició de segones residències i apartaments, alhora ha conduït a una progressiva desestacionalització.

L'aportació de les produccions turístiques al PIB català se situa al voltant del 9%, proporció que creix d'una manera notable si es prenen en consideració els efectes indirectes sobre altres sectors com ara la construcció i diverses branques de l'agricultura, la indústria i els serveis. Els ingressos nets per turisme són un component essencial de la balança de pagaments de l'economia catalana des de mitjan segle xx, sobretot en allò que es refereix als fluxos amb l'estranger. Algunes estimacions de les entrades i sortides per als anys 1975, 1993 i 1994 permeten assegurar que la subbalança turística internacional proporciona tots els anys un saldo actiu i molt favorable, ja que constitueix una partida compensatòria essencial del dèficit comercial amb l'estranger. En canvi, la subbalança turística amb la resta d'Espanya és clarament deficitària, si bé en una mesura molt menor.²⁶

Els fenòmens de la integració econòmica a la UE

El nou període històric que viu l'economia espanyola des de l'ú de gener de l'any 1986 és presidit per la integració a la Comunitat Econòmica Europea, actualment Unió Europea. Però des de molt abans, ja al començament de la dècada de 1961-1970, l'existència del Mercat Comú Europeu, fundat pel Tractat de Roma del 1957, havia condicionat d'una manera fonamental la política econòmica espanyola i la dinàmica del creixement econòmic. Els països que assajaven un ampli procés d'integració econòmica, amb ambicions de construcció política, eren els principals clients i proveïdors, els més importants inversors estrangers, els majors mercats emissors del turisme internacional i, a més, les destinacions preferents de l'emigració espanyola a l'exterior. Els vincles de tot ordre amb aquells països eren, per tant, molt intensos. L'Acord preferencial de comerç amb la Comunitat Econòmica Europea firmat l'any 1970 va estrènyer encara més l'associació *de facto*, tot esperant una admissió sistemàticament denegada al Govern d'Espanya a causa del règim polític antidemocràtic del general Franco.

26. M. PARELLADA i A. CASTELLIS, *Els fluxos econòmics de Catalunya amb la resta d'Espanya i la resta del món. La balança de pagaments de Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1983; C. MURILLO i E. BARÓ, «La balança de turisme», M. PARELLADA (dir.), *La balança de pagaments de Catalunya. Una aproximació als fluxos econòmics amb la resta d'Espanya i l'estranger (1993-1994)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya/Institut d'Estudis Autònoms, 1997.

És, doncs, en bona part, un turisme de proximitat. Aquest tipus de turistes realitzen efectivament els desplaçaments per carretera i sobretot en vehicle familiar. Des de bastants anys enrere, els visitants mostren un elevat grau de fidelitat i han vingut sovint, de vegades diversos cops en un mateix any. Aquesta peculiaritat ha derivat en una gran fixació de la demanda turística, a través de l'adquisició de segones residències i apartaments, alhora ha conduït a una progressiva desestacionalització.

L'aportació de les produccions turístiques al PIB català se situa al voltant del 9%, proporció que creix d'una manera notable si es prenen en consideració els efectes indirectes sobre altres sectors com ara la construcció i diverses branques de l'agricultura, la indústria i els serveis. Els ingressos nets per turisme són un component essencial de la balança de pagaments de l'economia catalana des de mitjan segle xx, sobretot en allò que es refereix als fluxos amb l'estranger. Algunes estimacions de les entrades i sortides per als anys 1975, 1993 i 1994 permeten assegurar que la subbalança turística internacional proporciona tots els anys un saldo actiu i molt favorable, ja que constitueix una partida compensatòria essencial del dèficit comercial amb l'estranger. En canvi, la subbalança turística amb la resta d'Espanya és clarament deficitària, si bé en una mesura molt menor.²⁶

Els fenòmens de la integració econòmica a la UE

El nou període històric que viu l'economia espanyola des de l'últim de gener de l'any 1986 és presidit per la integració a la Comunitat Econòmica Europea, actualment Unió Europea. Però des de molt abans, ja al començament de la dècada de 1961-1970, l'existència del Mercat Comú Europeu, fundat pel Tractat de Roma del 1957, havia condicionat d'una manera fonamental la política econòmica espanyola i la dinàmica del creixement econòmic. Els països que assajaven un ampli procés d'integració econòmica, amb ambicions de construcció política, eren els principals clients i proveïdors, els més importants inversors estrangers, els majors mercats emissors del turisme internacional i, a més, les destinacions preferents de l'emigració espanyola a l'exterior. Els vincles de tot ordre amb aquells països eren, per tant, molt intensos. L'Acord preferencial de comerç amb la Comunitat Econòmica Europea firmat l'any 1970 va estrènyer encara més l'associació *de facto*, tot esperant una admissió sistemàticament denegada al Govern d'Espanya a causa del règim polític antidemocràtic del general Franco.

26. M. PARELLADA i A. CASTELLIS, *Els fluxos econòmics de Catalunya amb la resta d'Espanya i la resta del món. La balança de pagaments de Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1983; C. MURILLO i E. BARÓ, «La balança de turisme», M. PARELLADA (dir.), *La balança de pagaments de Catalunya. Una aproximació als fluxos econòmics amb la resta d'Espanya i l'estranger (1993-1994)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya/Institut d'Estudis Autonòmics, 1997.

Com a resultat d'aquesta associació de fet —ja que no de dret—, els intercanvis de mercaderies varen augmentar de forma contínua i l'economia espanyola va incrementar gradualment el grau d'obertura (suma d'importacions i exportacions com a percentatge del Producte Interior Brut de cada any). Catalunya, per la seva situació estratègica, tant en l'ordre geogràfic com en l'econòmic, es va implicar amb intensitat en aquest procés. Les xifres bàsiques del comerç d'exportació han evolucionat de forma molt expansiva des del 1964, primer any del que es posseeix informació estadística regionalitzada. Les dades disponibles, resumides a la taula 1, mostren un creixement sostingut de les exportacions, així com de la seva participació en el Producte Interior Brut regional i del seu percentatge del total de les vendes exteriors espanyoles.

La taula mostra, a la segona columna de dades, que els majors increments, llevat dels primers anys en què es partia de nivells molt baixos, s'aconseguien a la dècada de 1991-2000. La tercera columna permet comprovar la sistemàtica elevació de la propensió a exportar de l'economia, mesurada en percentatge de les exportacions sobre el PIB regional. La quarta columna tradueix els guanys de participació a l'exportació espanyola total. L'any 1964, Catalunya era la primera regió exportadora del país, pràcticament igualada amb València. L'any 2000, les vendes exteriors de Catalunya eren més del doble que les d'aquesta darrera regió i de totes les altres. El lideratge exportador català havia arribat a ésser abassegador.

QUADRE 1
Exportacions catalanes de mercaderies

	<i>milions d'euros del 2000</i>	<i>Taxa de creixement</i>	<i>Percentatge del PIB</i>	<i>Proporció del total d'Espanya</i>
1964	1.219	-	4,9	16,5
1970	4.197	22,9	7,1	19,5
1975	4.701	2,3	8,2	21,2
1980	7.389	9,5	11,9	23,1
1985	10.401	7,1	17,2	21,1
1990	11.749	2,5	14,0	23,7
1995	20.155	11,4	21,8	26,5
2000	33.030	10,4	31,8	26,6

Font: J. MALUQUER DE MOTES i BERNET, «Cataluña, avanzada de la industrialización», L. GERMÁN, E. LLOPIS, J. MALUQUER DE MOTES i S. ZAPATA (eds.), *Historia Económica Regional de España*, Barcelona, Crítica, 2001.

Un cop més, el factor proximitat ha jugat un paper important: França, Alemanya i Itàlia, per aquest ordre, són els tres principals mercats de l'exportació catalana. L'any 2000 sumaven un 42% del total exportat, malgrat que els increments relatius més grans dels darrers exercicis s'enregistren a les vendes a Rússia, Mèxic, Japó i els Estats Units d'Amèrica. És força probable que la

caiguda del tipus de canvi de l'euro davant del dòlar hagi afavorit el dinamisme exportador durant alguns anys. Però és ben cert, així mateix, que aquest factor havia d'afavorir de forma idèntica l'exportació de tots els territoris de l'àrea de l'euro, mentre que, en canvi, Catalunya va enregistrar un dels majors creixements entre totes les regions del continent. D'altra banda, acabada l'etapa de l'euro baix, un cop que la moneda europea va haver-se apreciat amb relació al dòlar, les vendes exteriors de mercaderies de Catalunya mantingueren un notable dinamisme.

En bona mesura, aquests resultats procedeixen d'una reorientació fonamental del model de creixement de l'economia catalana i de la seva gradual internacionalització. En efecte, el comportament de les exportacions a la resta del món durant el darrer terç del segle xx ha estat molt més dinàmic que el de les exportacions a la resta d'Espanya. Com mostra el quadre 2, les vendes a la resta d'Espanya han enregidrat una pèrdua relativa sostinguda: des de gairebé el 90% del comerç total d'exportació l'any 1967 passaren al 69% l'any 1994. No es disposa encara de dades per a 1999 i 2000, però és gairebé segur que el percentatge de les vendes a la resta d'Espanya sobre l'exportació total haurà declinat una mica més. Les exportacions a l'estranger s'han doblat gairebé, en termes reals, entre 1994 i 2000. És pràcticament impossible que el comerç de mercaderies amb la resta d'Espanya hagi augmentat al mateix ritme. Si aquesta presumpció fos correcta —i ben segur que ho és— el segle xx s'hauria tancat amb una participació de les exportacions internacionals superior a un terç de les vendes exteriors agregades de Catalunya.

QUADRE 2

Destinacions de les exportacions de mercaderies de Catalunya (%)

	<i>Espanya</i>	<i>Estranger</i>
1967	88,8	11,2
1975	85,6	14,4
1987	72,5	27,5
1993	71,3	28,7
1994	69,1	30,9
1995	65,1	34,9
1996	63,7	36,3
1997	60,9	39,1
1998	60,5	39,5

Font: elaboració pròpia amb dades de M. PARELLADA i A. CASTELLS, *Els fluxos econòmics de Catalunya amb la resta d'Espanya i la resta del món. La balança de pagaments de Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1983; M. PARELLADA (dir.), *Estructura econòmica de Catalunya*, Madrid, Espasa Calpe, 1992; M. PARELLADA (ed.), *La balança de pagaments de Catalunya. Una aproximació als fluxos econòmics amb la resta d'Espanya i l'estranger (1993-1994)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya/Departament d'Economia i Finances, 1997; J. OLIVER ALONSO (dir.), *La apertura exterior de las regiones en España*, València, Institut d'Estudis Autònomic/Tirant lo Blanch, 2003.

El futur econòmic de Catalunya apareix dominat, de moment, per aquestes noves orientacions del comerç exterior i també del turisme internacional. L'obertura econòmica i la desaparició de les fronteres ha d'actuar en el mateix sentit de contribuir a una integració més gran amb les àrees europees més properes, alhora que tendeix a afeblir-se en termes relatius el flux d'intercanvis amb l'interior d'Espanya. El fet d'abandonar la funció històrica de proveïdora exclusiva de productes manufacturats de consum al mercat espanyol, a causa de la competència creixent de les importacions procedents de la resta del món, minvarà la importància d'aquests vincles mercantils, com ha estat succeïnt des de mitjans del decenni de 1961-1970. L'obertura dels països i els processos d'integració a escala supraestatal han de conduir a les regions europees en aquesta direcció irreversiblement.

Des de la frontera vers una Europa sense fronteres

França ha estat el principal dels mercats exteriors de l'exportació catalana durant centenars d'anys. El veïnatge va donar a Catalunya, a més, avantatges sobre la resta dels territoris de la Península Ibèrica per tal d'aprofitar algunes de les oportunitats extraordinàries obertes per la demanda de productes i de serveis a l'altre costat de la frontera. La indústria tapera, malgrat la seva relativa modèstia, va garantir un flux anual de divises al servei de la capacitat d'importar de l'economia. L'explotació del suro va permetre el desenvolupament de la indústria manufacturera més important del món dins del seu àmbit, malgrat que Catalunya era una petita productora de la primera matèria si ho comparem amb altres territoris del Mediterrani ibèric i nord-africà. Les oportunitats obertes pel desastre de la fil·loxera a França, entre 1868 i 1890, a través de l'extracció massiva de vins, varen significar una autèntica, bé que efímera, «febre d'or» afavorida a Catalunya per la localització geogràfica i pels més baixos costos del transport, tot assolint millors condicions de costos i guanys més elevats.

El comerç de contraban a través de la frontera francesa va ésser molt important entre 1820 i 1850, per bé que sempre més conservaria dimensions relatives prou notables. A l'època del prohibicionisme, els manufacturats estrangers, que entraven de forma il·legal, havien de crear una forta pressió competitiva davant de la qual els empresaris locals només podien respondre pel camí d'incorporar innovacions tecnològiques i de reduir costos. Això no obstant, el mateix contraban proporcionava màquines, peces i recanvis, semimanufactures i informació, que els permetia avançar-se als potencials competidors de la resta d'Espanya, instal·lats a les regions més distants respecte de l'Europa desenvolupada.

La presència d'empreses propietat d'estrangers al segle XIX va ésser important, però molt minoritària davant dels fabricants locals. No es tractava, d'altra banda, de filials d'empreses estrangeres sinó de companyies noves, dirigides pels seus propietaris, que s'integraven a la societat catalana, amb les respectives famílies, d'una manera definitiva. Més que captació d'inversions estrangeres, caldria referir-

se a l'atracció d'emprenedors. Catalunya va ésser, probablement, la regió espanyola que va rebre menys inversió estrangera —amb relació al PIB— durant el segle XIX. La importància d'aquesta aportació no procedia, doncs, de la seva magnitud, sinó del caràcter estratègic en la promoció de noves iniciatives i en tot allò que es refereix a la transferència internacional de tecnologia.

Els canals de la transferència de tecnologia foren molt diversos. En la immensa majoria dels casos, l'origen es trobava a França, encara que també es coneixen nombrosos exemples de vinculacions amb altres països. Han estat estudiades complexes operacions d'espionatge industrial, com també de contractació d'especialistes estrangers i d'aprenents o de captura d'informació mitjançant estades i viatges a l'exterior. Les facilitats de tot ordre, inclòs el dels costos, per a mantenir aquesta àmplia gamma de relacions esdevingueren, sense dubte, un factor de desenvolupament extraordinàriament important a les primeres etapes de la industrialització.

En una època històrica molt més tardana, durant la segona meitat del segle XX, el turisme estranger va irrompre amb una gran força a l'economia dels països mediterranis europeus. Catalunya disposava de nou, per les condicions de paisatge i clima, i de cultura, d'una altra gran oportunitat. La situació geogràfica i la condició de terra fronterera, un cop més, proporcionaren opcions especialment favorables a causa de la millor accessibilitat des dels mercats emissors i dels més baixos costos del transport. El gros dels turistes estrangers, per aquest motiu, procedeix de les regions franceses, alemanyes, suïsses i italianes situades a una distància que pot ésser coberta en una sola jornada d'automòbil.

El comerç d'exportació/importació i el turisme estranger han traçat fortes relacions i vincles sempre creixents amb l'exterior i han activat la inserció de Catalunya a la macroregió més avançada d'Europa, freqüentment designada «Gran Dorsal» o «Gran Banana». Aquesta gran àrea de desenvolupament europeu, que concentra les regions més dinàmiques i capta els fluxos d'inversió més grans, és integrada pel triangle Londres-París-Hamburg i s'ha anat estenent, des del decenni de 1961-1970, al sud d'Alemanya, nord d'Itàlia, sud-est de França i Catalunya, tot conformant, sobre la base de l'arc mediterrani, una segona àrea de lideratge econòmic i dibuixant una «Doble Banana». Als darrers anys del segle XX, a més, un número important d'empreses catalanes ha començat a realitzar inversions a l'exterior, transformant-se en autèntiques multinacionals.²⁷ Novament, el factor de proximitat ha resultat determinant: les empreses catalanes que fabriquen a l'exterior tenen al territori de França un dels espais d'instal·lació preferents. Alhora, aquest tipus de petites i mitjanes empreses industrials de Catalunya ha triat el camí de la internacionalització en proporció més gran que les seves equivalents de la resta d'Espanya. El caràcter de territori de frontera no ha estat, probablement, el factor determinant de la modernització econòmica de Catalunya, però sembla evident que hi ha contribuït d'una manera molt remarcable.

27. J. FONTRDONA FRANCOLÍ I J. M. HERNÁNDEZ GASCÓN, *Les multinacionals industrials catalanes*, Barcelona, Departament d'Indústria, Comerç i Turisme, 2001.

Apèndix

Ferdinand de Lesseps: *Note sur le commerce et la navigation du port de Barcelonne et sur l'état de l'industrie en Catalogne, Barcelone, le Xbre. 1847.*

Relation avec la France. La France par son voisinage est naturellement le pays qui a les relations les plus variées et les plus étendues avec Barcelonne où elle a expédié officiellement par mer pour 7.680.100 fr. en 1845 et pour 10.070.900 fr. en 1846.

Les principaux envois ont consisté en machines d'Alsace et de Rouen pour l'établissement de nouvelles fabriques, quincaillerie et mercerie, tissus de laine, de lin, de chanvre, et de soie, fils de coton, denrées coloniales, bijouterie, coton en laine, produits chimiques, bois de construction, fromages d'Hollande, cristaux et glaces, cuivre, cuirs et peaux, poterie, etc.

Barcelonne en a exporté à la destination des ports du Midi de la France pour 3.205.100 fr. en 1845 et pour 2.485.600 fr. en 1846; les articles principaux sont les espèces d'or et d'argent, l'argent en lingots, le safran provenant de l'Aragon et de la Manche, la soie en rame, le café de Puerto Rico, la laine, des tissus de soie fabriqués en Catalogne, des cigarres de la Havane etc. etc. Le liège ouvré ne figure dans l'état des exportations en 1845 que pour 6.800 fr. mais la province de Gérone en a expédié en 1845 pour la France 5.382 balles d'une valeur de 1.022.580 fr. par mer à la destination de Cette et de Marseille et 4.000 balles représentant 760.000 fr. par terre, pour Bordeaux et la Champagne. Chaque balle contient 30.000 bouchons et est estimée à 190 fr.

Les importations de France en Catalogne par la frontière de terre peuvent être évaluées à plus de quinze millions de francs dont les trois quarts appartiennent au commerce interlope. En voici d'ailleurs le calcul le plus modéré:

Tissus de coton (article exclusivement de contrebande)	10.000.000 fr.
Draps (moitié en contrebande)	1.500.000
Tissus en soie (id.)	800.000
Tissus de lin et chanvre (id.)	1.000.000
Mules et mulets (tout contrebande)	800.000
Mercerie (moitié en contrebande)	300.000
Papier (id.)	100.000
Fils de coton (id.)	100.000
Bestiaux (id.)	200.000
Effets à usage (id.)	100.000
Horlogerie, orfèvrerie et bijouterie	300.000
Volailles (id.)	200.000
	15.400.000

Le tableau général du Commerce de la France en 1846, fait d'ailleurs connaître publiquement que la plus grande partie du Commerce d'exportation en Espagne

Les assurances pour le contrebande se font dans ce moment à Perpignan et à Barcelonne aux conditions suivantes:

Articles prohibés

Indiennes fines d'Alsace	50%
Indiennes communes	60 à 65
Indiennes de Rouen dont la Catalogne et l'Aragon font une grande consommation rendues dans le voisinage de la frontière 25 % et rendues à Barcelonne	80%
Velours de coton unis et imprimés (cet article et le précédent forment à eux seuls les 80 centièmes des introductions)	50%
Mouchoirs de coton imprimés en Alsace et dans le Midi	50%
Mouchoirs de coton de qualité ordinaire	60%
Mouchoirs de Rouen	70
Articles blancs de Tarare ou de St. Quentin, batiste mousselines, batistes d'Ecosse, jaconas, etc.	50
Articles brodés	35
Tulles de Lille	35

Articles non prohibés

Mercerie fine	de 40 à 50
Fleurs et modes	50
Papier	120
Tissus de soie	25
Tissus mélangés soie et coton	35
Schals mi-laine	40
Draps	40 à 50

Il faut ajouter à l'assurance 25% pour les frais et les bénéfices de l'expéditeur et 10% pour le bénéfice du vendeur ou détaillant de sorte que les articles assurés à 80% sont payés par la consommation 105% plus cher qu'en France.

Font: Fragment del document original, conservat a: Archives du Ministère des Affaires Étrangères. Nantes. Barcelone. Consulat. A 32 (1842-1848), fols. 128r - A 130r).